

let-Afrika és az indiai szubkontinens között. Ekkor még szórványosak voltak és főként arab, kisebb mértékben perzsa közvetítéssel érvényesültek.⁷ Ebből az időszakból kerültek elő Kelet-Afrikában az első *anna* elnevezésű, 1/16 rúpia értékű rézből vert pénzdarabok, és honosodtak meg egyes indiai mértékegységek, amelyek helyét nem sokkal később zömmel mások (döntően portugál eredetűek) foglalták el.

3.2. A legszorosabb kapcsolat Amu, Pate, Malindi, Mombasa és Kilwa, valamint a közelmúltig legszilárdabb indiai portugál birtok, Goa között jött létre. Jellegét tekintve ez a viszony alapvetően egyoldalú maradt: oda irányult a kelet-afrikai rabszolga-kereskedelem jelentős része, aminek eredményeképpen tekintélyes méretű afrikai diaszpóra alakult ki Goában és néhány szomszédos területen. Egyes szuahéli városállamok dinasztikus villongásainak veszteseit is előszeretettel száműzték Goába, akiknek vezetésével ez a vegyes összetételű afrikai csoport oly mértékben megerősödött, hogy egy időre a helyi (sőt környékbeli) politikai hatalmat is magához ragadta. Ellenkező irányban ugyanakkor nem volt tapasztalható ebben a korai időszakban számottevő migráció, s így az indiai nyelvi–kulturális hatás sem lehetett igazán érdemleges a szuahéli városállamok fejlődésének ebben a történelmi szakaszában.⁸

3.3. A döntő változás ezen a téren a 19. sz. nyolcvanas–kilencvenes éveiben köszöntött be. A brit uralom alá került Kenyában ekkor indult meg a nagy vasútépítési kampány Mombasa és (Nairobi érintésével) a Viktória-tó keleti partvidéke (Kisumu), majd Uganda között. Ezekhez a munkálatokhoz a gyarmati hatóságok nagyszámú – ilyen feladatok végrehajtásában már kellő tapasztalattal rendelkező – indiai (főként hindi és urdu) vendégmunkást „importáltak”. Ezek az emberek közvetlen kapcsolatba kerültek a helyi lakossággal, közvetítőnyelvként (a kevesek által értett angol mellett) a szuahélit is használták és bizonyos szakképzettséggel már rendelkezvén, sajátos példaként is szolgáltak a majdani afrikai munkásrétegek számára.

3.4. A vasútépítési munkálatok végeztével túlnyomó részük nem tért vissza Indiába azonnal. Ehelyett, megtakarított jövedelmükre alapozva kereskedelmi tevékenységbe kezdtek, mégpedig nem csupán döntően a partvidéken, mint például Tanganyikában, hanem, korábbi munkájuk során szerzett terepismereteik birtokában a belső területeken is. Az elsősorban stratégiai megfontolásokból létesített vasút emellett Ugandát is bekapcsolta a térség gazdasági vérkeringésébe, megnyitva ezáltal az indiaiak előtt a Nagy Tavak vidéke felé irányuló terjeszkedés útját. Az első világháborút követően, mintegy a brit fennhatósággal együtt, Tanganyikában is nagyobb számban jelentek meg, és néhány

⁷ A *dau* (*dhow*) típusú hajók ekkoriban még csak a partok közelében mozogtak, s így közvetlen kapcsolat nem jött létre Kelet-Afrika és India között.

⁸ E téren az arab kultúrára is jelentős hatással voltak; egyes szavak tehát kettős átvétel útján kerülhettek a szuahéli nyelvbe.

évtized alatt sajátos rotációs rendszert alakítottak ki. Megerősödött a köztes szerepet betöltő *banyani* kereskedő réteg, amely jelentős mértékben saját (nagyreszt szintén indiai) kézműveseire is támaszkodott. Egy-egy kiterjedt indiai család aktív nemzedéke rendszerint pár évtizedet töltött el Kelet-Afrikában, majd többségében visszatért Indiába, és afrikai érdekltségeit a rendszerint szerteágazó családi vállalkozás őket fölvtáltó képviselőire bízta, amennyiben rendelkezett az ehhez szükséges társadalmi háttérrel és anyagi fedezettel.

3.5. Amint az remélhetően az alábbi szószedetből is nyilvánvalóvá válhat, a Kelet-Afrikában megtelepedett (ottani hagyományos foglalkozásuknál fogva is) leginkább a gazdasági és kereskedelmi szókincs alakulására lehettek számottevő hatással. Emellett, függetlenül attól, hogy lényegében sohasem keveredtek a szuahéli népességgel a – 6–7 százaléknnyira tehető – indiai eredetű szókincsen felül figyelemreméltóan jelentős arányban fordulnak elő a mindennapi élettel, például a konyhával, étkezéssel stb. kapcsolatos szavak és kifejezések.

Indiai (hindi és urdu) eredetű jövevényszavak

Vallás: A perzsa és az arab átfedésektől eltekintve jelentéktelen. Pl.: *deuli* – lepel, szemfedő.

Politika, társadalom: *balozi* (arab vagy török eredetű is lehet) – követ, konzul, *cheti* – dokumentum, igazolvány, *chotara* – színesbőrű, mulatt vagy más keverék /ember/, *jemadari* – tábornok, hadvezér (perzsa eredetű is lehet).

Kultúra, tudomány: periferikus jelentőségű, pl.: *msimu* – idény, szezon, szemeszter.

Gazdaság, kereskedelem, mesterségek: *achali* – csípős, savanykás mártás (mint kereskedelmi cikk), *almari* – komód (lehet perzsa eredetű is), *anna* – pénzegység (1/16 rúpia = 4 pesa), *ankra* – árcédula, elismervény, *araka* – rizspálinka, *aste-aste* – kb.: 'nyuginyugi' (rendszerint alkudozások alkalmával használatos), *babu* – nagyapa (megtisztelő megszólítás is), *bafuta* – batiszt (lehet arab vagy perzsa eredetű is), *bali* – fülbevaló, *balungi* – citrancs, grapefruit (lehet perzsa eredetű is), *bandari* – kikötő (lehet arab vagy perzsa eredetű is), *bangili* – karperec, *banyani* – kereskedő (csak indiai), *bepari* – tőkés, tulajdonos, kizsákmányoló, *bima* – biztosítás, *dobi* – mosóember, *doria* – (fehér) muszlin, *doti* – szövetdarab (mértékegység is: 182x150 vagy 364x75 cm), *gati* – móló, *guni* – gyalu, *jora* – szövetvég (27 m), *kauri* – kaurikagyló, finom fajansz, porcelán, *mashua* – dereglye.

Egyéb: *chatine* – fűszeres mártás, *dada* – lánytestvér, nővér, *dawati* – komód, láda, *dengu* – csicseriborsó, *figili* – retek, zellergumó, *hando* –

vizesedény, korsó, *kasumba* – hasis, *legeni* – serpenyő, *lipu* – vakolat, tapasztás, *mwarita* – szappanfa, *mjali* – kanóc, lámpabél, *msaji* – tikfa, *namna* – féle, fajta (lehet perzsa eredetű is), *papuri* – pogácsaszerű sütemény, *silisili* – horgonylánc, *sinari* – ezüstpapír, aranyfüst, *suruali* – nadrág, *tumbako* – dohány (lehet török eredetű is), *yaya* – dajka, dada stb.

Külön értelmezést követel a *gari* szó, amely kétségtelenül indiai eredetű. Jelentése: 'kocsi', 'szekér', 'autó', 'vagon', viszont a szuahéli nyelvbe egyaránt bekerülhetett arab, perzsa vagy angol közvetítéssel is.

A portugál hatás

4.1. Az Indiába vezető tengeri utat kereső, majd használó portugál hajósok és kereskedők a 16. sz. elejétől gyakoroltak meghatározó befolyást a kelet-afrikai partvidék sorsának alakulására. Jelenlétük és viselt dolgaik különböző előjelű következményeit mérlegelve megállapíthatjuk, hogy a szuahéli kultúra fejlődésének szempontjából a végeredmény alapvetően negatív. Az Indiai-óceán térségének virágzó és soktényezős kereskedelmi hálózatát az újonnan érkezettek megkísérelték monopolizálni, hasznát lefőlözni. A számukra érdektelen vagy csekély eredménnyel kecsegtető csatornákat elzárták, a kapcsolatokat megszakították, ezzel a bonyolult rendszert szétzilálták, idegen kultúrájukat és (kisebb mértékben) katolikus vallásukat megkísérelték ráerőszakolni a szuahéli városállamok törekeny társadalmára. Ennek következménye: a nagy múltú települések többsége sorvadásnak indult, kisebb részük (pl. Malindi, Mombasa, Kilwa) sajátos „másodvirágzását” élte.

Az utóbbi jelenség elsősorban a portugálok által rendszeresen használt kikötők kiépítésében, újabbak létrehozásában és a védelmükre szolgáló erődítmények létesítésében nyilvánult meg. Túlnyomórészt már meglévő és jól működő központokra telepedtek rá, igyekeztek a maguk hasznára kiaknázni azok egymás közötti és külső kapcsolatait, politikai, gazdasági, kereskedelmi lehetőségeit.

4.2. A mintegy másfél évszázadig tartó, változó nagyságú területeket érintő és mindenütt részleges portugál fennhatóság természetesen a szuahéli nyelv fölött sem múlt el nyomtalanul. A különböző szuahéli nyelvjárások portugál eredetű jövevényszókészlete eltérő arányú, mindenütt tematikusan szerteágazó, de nagysága nem teszi indokolttá a fentebbi nyelvekből származó jövevényelemek esetében alkalmazott tematikus csoportosítást. Sajátos kuriózumként megemlíthető, hogy a kártya- és szerencsejátékokkal kapcsolatos szavak és kifejezések a szuahéli nyelvben csaknem kizárólag portugál eredetűek.

4.3. Ahogyan a főként dél-arábiai területekre irányuló kelet-afrikai rabszolgakereskedelem eredményeképpen számottevő szuahéli szór-

vány alakult ki a két mai Jemen állam és Omán területén, úgy, amint fentebb már említettük, ahogy a portugál–indiai kapcsolatok révén is létrejött kisebb, kelet afrikai eredetű diaszpóra a 20. sz. második feléig portugál fennhatóság alatt megmaradt mini gyarmaton, Goában. A (többek között) oda elhurcolt vagy száműzött⁹ szuahéli előkelők, illetve leszármazottaik egy töredéke később visszatérhetett Kelet-Afrikába, és helyreállított társadalmi presztízsénél (is) fogva, nem csekély mértékben járult hozzá a távoli gyarmaton elsajátított portugál nyelvi–műveltségi elemek szuahéli kultúrában történt meggyökereztetéséhez.

Néhány portugál eredetű jövevényszó a szuahéli nyelvben

bastola – pisztoly, *bendera* – zászló, *bomba* – cső, *boriti* – oszlop, gerenda, *dadu* – kockajáték, *dama* – dámajáték, *foronya* – párnahuzat, *gereza* – börtön, *karata* – kártyajáték, *kasha* – fiók, doboz, *kopo* – konzervdoboz, *machela* – függőágy, hordszék, *meza* – asztal, *parafujao* – csavar, *pera* – guavagyümölcs, körte, *rumada* – kormánykerék (hajón), *sapatu* – házipapucs, *shumbulele* – szombrero, *tabakero* – dohányszelence, burnóttartó stb.

A német epizód

5.1. A 19. sz. közepétől a századfordulóig egyre növekvő számban fordultak meg Kelet-Afrikában német hittérítők, utazók, felfedezők, kereskedők, kalandorok és végül hódító gyarmatalapítók. A mindössze néhány évtizedig fennállt Német Kelet-Afrika történetét nagyrészt területének „pacifikálása”, helyzetének konszolidálása, adminisztrációjának és az azt kiszolgáló infrastruktúrájának kiépítése, s végül az első világháborúval összefüggő gyarmati hadjáratok töltötték ki.

5.2. Bár Tanganyikában a németek láttak hozzá a modern iskola-rendszer és az egészségügyi hálózat kiépítéséhez, mégis, mindennek ellenére (lévén a megfelelő, arab eredetű terminológiák alapvetően már rendelkezésre álltak, s ugyanez érvényes a hivatali nyelvezet esetében is), a német nyelv elenyészően csekély hatással volt a szuahéli szókészlet alakulására. Az ideiglenesen meghonosodott német szavak túlnyomó többségét a későbbiek során angol lexikális elemek szorították ki, a máig megmaradt kivételek pedig nagyjából angol párhuzamok mellett élnek tovább.

⁹ Ebből a szempontból elsősorban a mai kenyai partvidék északi szakaszán fekvő korabeli Amu és Pate városállamok veendőik figyelembe.

Néhány példa

(kerek zárójelben az angol változatok szerepelnek)

bruda (bratha) – barát, szerzetes, *dachi (jerumani)* – német /ember, nyelv, ország egyaránt/, *dak/i/tari* – doktor, orvos, *shule (skuli)* – iskola stb.

Az angol „szólavina”

6.1. Az arab után az angol nyelv volt (és van máig) a legnagyobb befolyással a szuahéli szóképzlet alakulására. Ez a befolyás a 19–20. sz. fordulója óta több síkon párhuzamosan és változatos formákban érvényesül. E folyamatokban közrejátszanak társadalmi (6.2.), politikai (6.3), kulturális (6.4.), tudományos (6.5.) stb. szempontok egyaránt, és érvényesülnek emellett bizonyos, igaz, nem minden esetben pontosan körülhatárolható, időrendi és területi–regionális (6.6.) sajátosságok is.

6.2. A századfordulótól, az első időkben a partvidéken, később a nagyobb belföldi településeken is és végül általánosan presztízsnyelvvé vált az angol. A vizsgált térségen belül Tanzániában, Kenyában és Ugandában napjainkig a középiskolai¹⁰ és a felső fokú oktatás nyelve. Korábbi, ehhez hasonlítható szerepét az arab nyelv szinte csak Zanzibár város elitjének és, kisebb mértékben, Mombasa egyes óvárosi negyedeinek lakossága esetében őrizte meg a hetvenes évek közepéig. Azokon a területeken pedig, ahol nagyobb számban és tartósan rendezkedtek be európai telepések (pl. a Kikujü felföld egyes részein), sajátos keveréknyelv, a redukált grammatikával rendelkező, gyakran bantu mintára toldalékolt jövevényelemekben gazdag *kisetla* (az angol *settler* ‘telepes’ szó nyomán) dialektus alakult ki.

6.3. A brit gyarmatokon általánosan alkalmazott, ún. közvetett adminisztratív irányítási rendszer viszonylag népes alsó- és középszintű afrikai hivatalnokréteg kialakítását tette szükségessé. Az első világháború és az 1960-as évek között ez a társadalmi csoport játszott meghatározó szerepet az úgynevezett „kormányzati nyelv”, a *Kiswahili cha serikali* megteremtésében és széleskörű elterjesztésében, más szóval a napjainkig érvényben lévő köznyelvi normák jó részének kialakításában és meghonosításában. A modern állam- és közigazgatás, a médiumok, a jogi és politikai fórumok stb. nyelvvezetésében ennek eredményeképpen figyelhető meg mindmáig bizonyos párhuzamosság az évszázadok óta használatos arab és az újabb keletű, csupán néhány évtizedes múltra visszatekintő angol eredetű terminológiák használata terén.

¹⁰ Tanzániában az utóbbi egy-két évtizedben számos szuahéli oktatási nyelvű középiskolát is létrehoztak.

6.4. A hagyományos kelet-afrikai kultúrára a gyarmati korszak ideje alatt fokozatosan rátelepedett, rárétegződött azoknak a kulturális részterületeknek angol szókészlete, amelyek csak hiányosan vagy egyáltalán nem voltak jelen a klasszikus szuahéli műveltségben. Ilyenek például a film- és színházművészet szakkifejezései, kisebb mértékben az építészettel, képzőművészetekkel, irodalomelmélettel, ipari szakmákkal stb. kapcsolatban nemegyszer sajátos zsargonként is megjelenő különféle rétegnyelvi képletek.

Az 1950-es évektől örvendetesen megszorodó műfordítások, főként a prózai műfajokban (regények, elbeszélések, színművek) a szépirodalom nyelvezetét lazították föl, ill. gyarapították angol jövevényelemekkel. Külön kategóriaként jelentkezik e téren az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő ponyvairodalom. Az olcsó fércművektől az igényesebb bűnügyi történetekig terjedő skálán elhelyezkedő írások meghatározó jellemzője a nemegyszer morális állásfoglalást is kifejező szóhasználat az egyes szereplők részéről: a pozitív hősök rendszerint az ún. „tisza szuahéli” nyelven szólalnak meg, a másik póluson viszont sokszor föltűnő az angol nyelvi elemek céltudatos, jellemábrázoló alkalmazása.

6.5. A gyarmati korszak kezdetére jellemző, hogy a szuahéli kultúrán belül, az irodalom és a jog kivételével, a modern tudományágak szakmai szókészlete lényegében hiányzott, vagy nagyon hézagos volt. A századfordulótól e téren erőteljes versengés kezdődött és zajlik ma is a *bantu*, az *arab* és az *angol* nyelvi elemek, illetve azok hívei és ellenzői között. Eleinte kétségkívül az utóbbiak kerekedtek fölül, viszont az 1950-es–60-as évektől kezdve egyre tudatosabban érvényesülő nyelvújítási és purista törekvések következményeképpen kialakulóban vannak a legfontosabb tudományterületek bantu alapú szakterminológiái, amelyek az esetek többségében, egyelőre, párhuzamosan érvényesültek az idegen eredetűekkel. Bizonyára nem tekinthető véletlennek az sem, hogy ez az újító–tisztogató tendencia legerőteljesebben a nyelvelmélet területén mutatkozik meg.

6.6. A területi-regionális szempontok többféle módon és intenzitással érvényesülnek, és némelykor összefonódnak az időrendi tényezőkkel is. A nagy múltú kelet-afrikai karavánutak mentén és végpontjainál – Tanganyikában a Dar es Salaam–Morogoro–Dodoma–Tabora–Ujiji vonalon a Tanganyika-tóig és azon keresztül Kongó keleti részébe, a Lindi és Kilwa felől Mbeyán keresztül Zambia irányába, Panganiból, a Kilimandzsáró térségének érintésével a Viktória-tó és Uganda felé; Kenyában a Mombasából délnyugati és északnyugati irányba haladó utak mentén nagyobb települések jöttek létre, amelyek a másodlagos szuahelizálódás központjaivá váltak. Az itt kialakuló nyelvjárások tekintélyes számú jövevényszót vettek át a helyi nyelvekből, s ugyanakkor terjesztőivé lettek a szuahéliiben már meggyökeresedett idegen elemeknek. Ezek különböző időpontokban túlnyomórészt arab, német,

illetve angol jövevényszavakat jelentettek. Utóbbiak ma is elsősorban e városok lakosságának szuahéli nyelvjárásaiban, a helyi bantu vagy nilusi nyelvekben fordulnak elő nagyobb számban és gyakorisággal.

Szemelvények az angol jövevényszókészletből:

T á r s a d a l o m : *ajenda* – napirend, *batalioni* – zászlóalj (kat.), *championi* – bajnok, *difensi* – védelem, *dikrii* – utasítás, dekrétum, *diploma* – oklevél, *edita* – kiadó, szerkesztő, *familia* – család, *gwaride* – díszszemle, *hospitali* – kórház, klinika, *injinia* – mérnök, *jaji* – bíró, *kadi* – névjegykártya, igazolvány, *kamanda* – parancsnok, *kanali* – ezredes, *ligi* – szövetség, *listi* – jegyzék, névsor, *luteni* – hadnagy, *meja* – őrnagy, *meneja* – igazgató, *ofisa* – tiszt, *ofisi* – hivatal, iroda, *pasipoti* – útlevelel, *polisi* – rendőrség, *redio* – rádió, *reli* – sín, vasút, *sajini* – őrmester, *stempu* – postabélyeg, *stesheni* – állomás, *tikiti* – jegy stb.

P o l i t i k a : *bodi* – testület, *bosi* – főnök, *demokrasi* – demokrácia, *diplo-masi* – diplomácia, *divisheni* – osztály, részleg (hadosztály is), *fomu* – kérdőív, *fosi* – erőszak, *gavana* – kormányzó, *haikamishna* – fővezér, vezérképviselő (high commissioner), *insurensi* – biztosítás, biztosíték, *kamati* – bizottság, *kondrati* – szerződés, *konsela* – konzul, *lejiko* – törvényhozás, *manifesto* – nyilatkozat, *mbenzi* – újjgazdag (neologizmus), *parlamenti* – nemzetgyűlés, *rezolusheni* – törvényjavaslat, határozat, döntés, *saini* – aláírás, *seneti* – szenátus, *voti* – szavazat, választás, *waranti* – fölhívás stb.

K u l t ú r a , v a l l á s : *altare* – oltár, *atlas* – atlasz, *atomiki* – atom-, *barometa* – barométer, *bafu* – fürdőszoba, *batiza* – /meg/keresztel, *drama* – dráma, színmű, *fidla* – hegedű, *filamu* – film, *gazeti* – újság, *kalivari* – kálvária, *kardinali* – érsek, bíboros, *katalogi* – katalógus, *krisimasi* – karácsony, *namba* – szám, *noeli* – karácsony, *penseli* – ce-ruza, *sarakasi* – cirkusz, *skuli* – iskola stb.

T u d o m á n y : *akustiki* – akusztika, *atesia* – mesterséges (pl. artézi kút), *ayoni* – ion, *bayolojia* – biológia, élettan, *besi* – alap, gyök, *data* – adat, *desimali* – tizedes rendszer, *divisheni* – osztás, *elektrisiti* – villamosság, *elektroniki* – elektronika, *faili* – irattartó, *fonetiki* – hangtan, fonetika, *glukozi* – szőlőcukor, *haidrojeni* – hidrogén, *ikweta* – egyenlítő, *inesha* – tehetetlenség, *jiakolojia* – ginekológia, nőgyógyászat, *kaboni* – szén, *kafeni* – koffein, *kampaundi* – vegyület, *laktosi* – tejcukor, *letitudi* – (földr.) szélesség, *lebu* – laboratórium, *mashine* – gép, *metaboli* – anyagcsere, *metali* – fém, *neva* – ideg, *nutroni* – neutron, *oksijeni* – oxigén, *pektini* – pektin, *rada* – radar, *redisheni* – sugárzás, *sayansi* – tudomány, *satalaiti* – műhold, *sentensi* – mondat, *soroveya* – földmérő,

tepureta – írógép, *tepurikoda* – magnetofon, *vena* – véna, *volteji* – /villamos/ feszültség, *warsha* – konferencia, *yureniam* – uránium stb.

G a z d a s á g , k e r e s k e d e l e m : *advansi* – előleg, *bajeti* – költségvetés, *benki* – bank, *bili* – számla, *bucha* – mészáros, *chaki* – mészáló, kréta, *cheki* – csekk, számla, *chenji* – /pénz/váltás, aprópénz, *dereva* – gépkocsivezető, *dizeli* – dízel/motor/, *dola/ri-* – dollár, *enameli* – zománc, *feri* – komp, *fesheni* – divat, *fomu* – láru/minta, úrlap, *gaidi* – útikalauz, *gereji* – garázs, *gesi* – gáz, *glasi* – üveg, *hekta* – hektár, *hoteli* – szálloda, *inchi* – hüvelyk, *insurensi* – biztosítás, *jenereta* – áramfejlesztő, generátor, *kada* – ügynök, káder, *kalenda* – naptár, fizetés napja, *kampeni* – vállalat, *kerosini* – benzin, petróleum, *lenzi* – nagytű, *lita* – liter, *maikrometa* – mikrométer, *makenika* – technikus, *megevati* – megawatt, *mita* – méter, *nailoni* – nejlon, *noti* – bankjegy, *oda* – /megrendelés, *operesheni* – művelet, műtét, *ovataimu* – túlóra, *pakiti* – csomag, *petroli* – benzin, *plau* – eke, *rai* – rozs, *ramu* – rum, *rejiosa* – jegyzék, *sabmarini* – tengeralattjáró, *saphire* – zafír, *saizi* – méret, *sentigredi* – Celsius fok, *tani* – tonna, *timu* – csapat, csoport, *uhanga* – éhínség, *vito* – tilalom, vétő, *vocha* – kezesség, *weta* – pincér, felszolgáló, *wiki* – hét, *ziro* – nulla, zérus stb.

M i n d e n n a p i é l e t : *baisikeli* – kerékpár, *basi* – autóbusz, *betri* – akkumulátor, elem, telep, *bia* – sör, *breki* – fék, *beneti* – szurony, *chizi* – sajt, *fanicha* – bútor, *fleti* – lakás, *frampeni* – serpenyő, *glavu* – kesztyű, *helikopta* – helikopter, *helmeti* – sisak, *injini* – gép, motor, *keshia* – pénztáros, *koma* – vessző /írásjell/, *kondukta* – kalauz, *madigadi* – sárhányó, *mataboti* – motorcsónak, *motokaa* – személyautó, *ovaroli* – munkaruha, *paipu* – cső, *pera* – körte, *riboni* – szalag, *risipi* – recept, *oveni* – kemence, sütő, *rasiberi* – málna, *saladi* – saláta, *sandviji* – szendvics, *semolina* – búzadara, *soseji* – kolbász, virsli, *sosi* – mártás, *spiringi* – rugó, *stovu* – kemence, sütő, *supu* – krémleves, *tani* – tonna stb.

Egyéb nyelvekből származó átvételek

7.1. A fennmaradó átadó nyelvek közül kettőt emelhetünk ki viszonylag nagyobb számú, a szuahéliben meghonosodott szavaik és az átvett indokoló szabályszerűség alapján. 1. A török *birodalom* hosszú évszázadokra kiterjesztette hatalmát Arábia jelentős része fölé. Ezáltal, döntően arab közvetítéssel, mintegy tucatnyi török lexikális elem épült be a szuahéli szókészletbe, általában más nyelvekből származó hasonló jelentésű vagy eredeti, bantu szavak mellett. Pl.: *afande* – kb. „uram” (elsősorban katonai fölöttes megszólítása); *bahasha* – boríték (perzsa eredetű is lehet); *balozi* – követ, konzul (perzsa vagy indiai eredetű is lehet); *bimbashi* – káplár (elavult); *bishausi* – őrmester (az angol erede-

tű *sejenti* kiszorította); *boji* – kukoricásör (a magyar alföldön *boza* néven volt ismert); *korokoro* – fogda, őrhely; *singe* – szurony (az angol eredetű *beneti* kiszorítja); *tapo* – csapat, csorda, sereg stb. 2. A latin eredetű, döntően a keresztény valláshoz kapcsolódó átvételek szinte kizárólag angol közegből jutottak a szuahélibe, bár a nagyobb katolikus missziók közvetlen környezetében lokális jelentőségű és elterjedtségű, közvetlen kölcsönzésekkel is találkozhatunk. Pl.: *altare* – oltár, *kalisi* – áldozó kehely, *paradisi* – mennyország, paradicsom, *parokia* – parókia, plébánia, paplak; *paroko* – plébános stb.

7.2. Egyéb nyelvekből származó szóátvételekkel csak elvétve, elszigetelt elemek formájában találkozhatunk. Például: *tiara* – korona (görög), *rikszo* – riksakuli (japán), *pasta* – tészta (olasz), *kikaramba* – ördög (spanyol) stb. Ezek a köznyelvben is ritkán, legtöbbször stilisztikai szempontból speciális helyzetben és idegenszerű környezetben fordulnak elő.

7.3. A más (nem bantu) nyelvcsaládokhoz tartozó, szomszédos afrikai nyelvek (nílusiak, kusiták, koisanid maradványok) elenyésző hatással voltak a szuahéli szókészlet alakulására. Északon az oromo (borana, gabbra) kulturális kapcsolatok erőteljesebbek voltak a történelmi időkben, hatásuk azonban ma már alig kimutatható. A nílusi nyelvek közül Kenyában a kalendzsin, Tanzániában a maszai adott át néhány szót a legközelebbi szuahéli nyelvjárásoknak. Koisanid nyelvi átvételről csak sejtéseink vannak az északi központok (Pate, Amu, Siu) esetében; az átadó nyelvek azonban már a 18. sz. elejére teljesen eltűntek: a megmaradt koisanid származású kis népcsoportok azóta szomszédjaik bantu vagy kusita, elvétve nílusi nyelveit beszélik. A föltételezett koisan jövevényszavak tehát tudományosan, filológiai–lexikológiai eszközök segítségével gyakorlatilag nem ellenőrizhetők.

Nyelvújítás, purizmus

8.1. A legutóbbi évtizedekben a jövevényszókat illetően is erőteljesen érvényesülnek a szervezett nyelvújító és purista¹¹ törekvések. Ezek szellemében elsősorban az európai (s azon belül is az angol) elemek bantu tövekkel vagy szerkezetekkel történő helyettesítése a legszembeötlőbb tendencia. Amennyiben ez valamely oknál fogva lehetetlen vagy komolyabb nehézségekbe ütközik, a megfelelő arab szók alkalmazásával, esetenként jelentésmezejük mesterséges kitágításával próbálkoznak a nyelvújítók. A napjainkban bizonyos területeken (pl. tudomány, politika, kultúra) keletkező *neologizmusok* is túlnyomórészt erre a tendenciára vezethető vissza.

¹¹ Például a legújabb, nagyrészt Tanzániában kiadott szuahéli nyelvtankönyvek terminológiában figyelhető meg.

8.2. A nyelvújítás és purizmus főként Tanzániában összpontosul. Intézményei egyrészt a felsőoktatáshoz kapcsolódnak, mint pl. a Dar es Saalam-i Egyetem Szuahéli Nyelvi Kutatóintézete (Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili), Szuahéli Tanszéke (Idara ya Kiswahili – Department of Swahili), illetve társadalmi szervezetekként jelennek meg. Utóbbiak közül legtekintélyesebb a Nemzeti Szuahéli Tanács (Baraza la Kiswahili la Taifa – BAKITA), amely lényegében az akadémiai jellegű normatívák kidolgozására és elterjesztésére összpontosítja tevékenységét. Ezekon kívül a szuahéli nyelvi sajtó is rendszeresen foglalkozik a nyelv tisztaságának, kutatásának, oktatásának és társadalmi fontosságának kérdéseivel.

S z e m e l v é n y e k

Mutatványok különböző típusú, jelenkori szuahéli szövegekben előforduló jövevényszók mennyiségének és eredetének illusztrálására.

9.1. **Tudományos szöveg (nyelvtan):** Kétoldalnyi szövegben 83 jövevényszó fordult elő. A szám feltűnően magas, ami az érintett tudományterület jellegével magyarázható leginkább. Ezen belül 70 arab, 10 angol (ebben 5 a latinból származik), 1 német, 1 indiai és 1 perzsa eredetű.

9.2. **Tudományos szöveg (történelem):** Hasonló terjedelmű szövegrészben 71 jövevényszó szerepel. Ebből 72 arab, 2 angol – latin (historia, ukoloni), 1 görög (zinjantroposi), 2 neologizmus (waafro-nodi = 'afrikai embertípus', ubeberu = 'imperializmus'). Egyéb, hasonló szövegek alapján megállapíthatjuk, hogy a tudományos írásokra jellemző a neologizmusok tudatos, néha egyenesen erőltetett alkalmazása.

9.3. **Klasszikus szépirodalmi szöveg (Shaaban, Robert: *Maisha yangu*):** Szintén két oldalnyi szövegben 84, kizárólag arab eredetű jövevényszó szerepel. Ennek magyarázataként az alkotó szándékosan archaizáló stílusa, s bizonyos mértékig elkötelezett muszlim volta is említhető.

9.4. **Mai szépirodalmi szöveg (Kezilahabi, E.: *Dunia uwanja wa fujo*):** Ugyancsak kétoldalnyi anyagban mindössze 24 jövevényszó található, s valamennyi arab eredetű. A szerző nyilvánvalóan törekszik a bantu purista elvek követésére, s ezentúl valószínűleg tudatosan kerül az európai kötődésű elemek alkalmazását.

9.5. **Újságszöveg (*Uhuru* = Szabadság c. napilap, 1992. május):** Két és fél oldalon 60 jövevényszó szerepel. Ebből 45 arab, 13 angol, 1

indiai (*gari* – „gépkocsi” jelentésben), 1 indiai–perzsa (*mashua* = ‘dereg-lye’) eredetű. Sajátos jelenségnek tekinthető, hogy az utóbbi években kibontakozó tanzániai, szuahéli nyelvű, ellenzéki sajtóorgánumokban a korábbi időkben egyeduralkodó, a nemzetépítés nyeregeréi eszméinek elkötelezett lapokkal szemben jóval nagyobb az angol lexikális elemek aránya.¹²

Összegezés

Megállapíthatjuk, hogy a szuahéli kultúra és nyelv fordulatokban és hatalmi küzdelmekben bővelkedő történelme során jelentős arányban (25–35%) gazdagodott különböző nyelvekből származó, tematikai, stilisztikai és társadalmi szempontból változatos összetételű jövevényszókinccsel. Ennek az egyes nyelvekhez kapcsolódó rétegei jelentős mértékben eltérő sorsot mondhatnak magukénak. Változásaikban, gyarapodásukban vagy csökkenésükben kronológiai, politikai, történelmi és kulturális körülmények játszanak meghatározó szerepet. A modern szuahéli nyelv lexikális és stiláris konszolidálódása napjainkban is tovább zajlik, aminek következtében erről a – talán legképlékenyebb – vetületéről csupán megközelítőleges képet alkothatunk.

(*Africana Hungarica* (Budapest), 1998, 1, 1, 5–22. old.)

Felhasznált irodalom

- CHIRAGDIN, S. – MNYAMPALA, M. E.
1977 *Historia ya Kiswahili*. Nairobi.
- FÜSSI NAGY G.
1986 *Szuahéli – magyar kéziszótár*, Budapest.
1987 *Magyar–szuahéli kéziszótár*, Budapest.
1990 „Néhány szó a szuahéli nyelvjárásokról”, in: *Zsilka János emlékkönyv*, Budapest, 66–72. old.
- HÖFTMANN, H.
1985 *Wörterbuch Swahili–Deutsch*, Leipzig.
- JOHNSON, F.
1986 *A Standard Swahili–English Dictionary*, Nairobi, Dar es Salaam.
1986 *A Standard English–Swahili Dictionary*, Nairobi, Dar es Salaam.
- KAPINGA, M. B.
1983 *Sarufi Maumbo ya Kiswahili Sanifu*, Dar es Salaam.

¹² Ebben az esetben tehát sajátos, ellentétes irányú tendencia érvényesül.

KEZILAHABI, E.

1982 *Dunia uwanja wa fujo*, Dar es Salaam.

MAIMU, M.

1982 *Kamusi ya ndege wa Tanzania*, Dar es Salaam.

1982 *Kamusi ya wanyama na nyoka wa Tanzania*, Dar es Salaam.

MJACSINA, E. N.

1987 *Szuahili–russzkij szlovar*, Moszkva.

N. N. szerk.

1981 *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*, Dar es Salaam, Nairobi.

OLDEROGGE, D. A.

1961 *Szuahili–russzkij szlovar*, Moszkva.

OTTENBERG, PH.

1960 *Cultures and Societies of Africa*, London.

SACLEUX, CH.

1949 *Dictionnaire francais–swahili*, Paris.

SHAABAN, Robert

1949 *Maisha yangu na baada ya miaka hamsini*, Dar es Salaam, Nairobi.

TULI, R. S. K.

1985 *Chimbuko la Kiswahili, kukau na kuenea kwake*, Arusha.

ZSUKOV, A. A.

1983 *Kultura, jazik i lityeratura szuahili*, Leningrad.